

Szarvas Pongrác

GEMENC

Ártéri erdő a sárközi Duna-völgyben

IMPRESSZUM

Kiadja: Gemenci Erdő- és Vadgazdaság Zártkörűen
Működő Részvénytársaság

6500 Baja, Szent Imre tér 2.

Telefonszáma: +36-79/321-049

E-mail: gemenc@gemenczrt.hu
www.gemenczrt.hu

Írta: Szarvas Pongrác

A szerző fotóival, képeivel, rajzaival

Egyéb fotók: Szugyczki Zsolt, Telkes Róbert
és commons wikimedia

Térképek: Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár

Borító:

Szarvas Virág

A borítófotó Gombor Csaba munkája

Lektorok:

Dr. Keve Gábor

Kothencz Kelemen

Lex Orsolya

Készült a Gemenci Erdőért Közhasznú Alapítvány
támogatásával
2022

ISBN 978-615-01-6592-9

TARTALOM

ÜDVÖZLET AZ OLVASÓNAK!	6
BEVEZETŐ	7
 AZ ÁRTÉRI TÁJ	11
A terület elnevezése, kialakulása	11
A környezeti viszonyok és Gemenc főbb jellemzői	16
 A VIZEK SZABÁLYOZÁSA	19
A kezdetek	19
Töltésépítések	22
Mederátvágások, kőművek, árvizek	29
Vízügyi létesítmények	30
 VÁLTOZÓ ERDŐK	35
A folyószabályozás következményei	35
Az erdők fogatkozása és a gazdálkodás kialakulása	37
Átalakuló erdők, új fafajok	42
 AZ ÉLŐVILÁG	45
Az erdők növényei	45
Az állatvilág	49
Madaraink	55

EMBEREK, NÉPEK	61
Az őskortól a honfoglalásig	61
A vidék a későbbi időkben	63
A hódoltság utáni népesség	69
 A FELEMELKEDŐ SÁRKÖZ	73
Életmódváltás	73
A sárközi kézművesség	74
Viselet és tánc	78
 RÉGI IDŐK	81
A földbirtok változásai	81
Egy híres kalocsai érsek	87
A letűnt világ hírmondói	91
Erdei vasút	96
 HALÁSZAT, VADÁSZAT	103
Halfogó szerszámok és módszerek	103
A vadállomány kialakulása és növekedése	106
Egy neves vadászbérlő	112
Protokoll-vadászatok	114
Gazdálkodás, természetvédelem, turizmus	121
 IRODALOMJEGYZÉK	124

ÜDVÖZLET AZ OLVASÓNAK! LECTORI SALUTEM!

A Kárpát-medence természetes főútvonalán, a Duna mentén fekszik Gemenc, s noha neve közismert, mégis sokszor észrevétlenül megyünk el mellette, és keveset tudunk róla. Ha fellapozzuk ezt a könyvet, rácsodálkozhatunk, hogy milyen szerteágazó a téma, és néhány perc múlva feltárulhat ennek a különleges ártéri erdőnek (vad) regényes világa.

A szerző, Szarvas Pongrác otthonosan mozog ebben a világban. Gemenc szeretett élettér a számára, melyet szívesen bemutat, sokoldalúan ismer, jövője iránt felelősséget érez. Az ismertetés sokszínűsége a könyv fontos jellemzője, melynek eredményeként az erdő és vidéke történelmünk részévé válhat, évszázadok emberi erőfeszítéseivel, az erdei tevékenységek váltoásaival, mindezek elgondolkodtató tanulságaival. A rajzos illusztrációk pedig a természet örök szépségének méltó, „időtlen” megjelenítői.

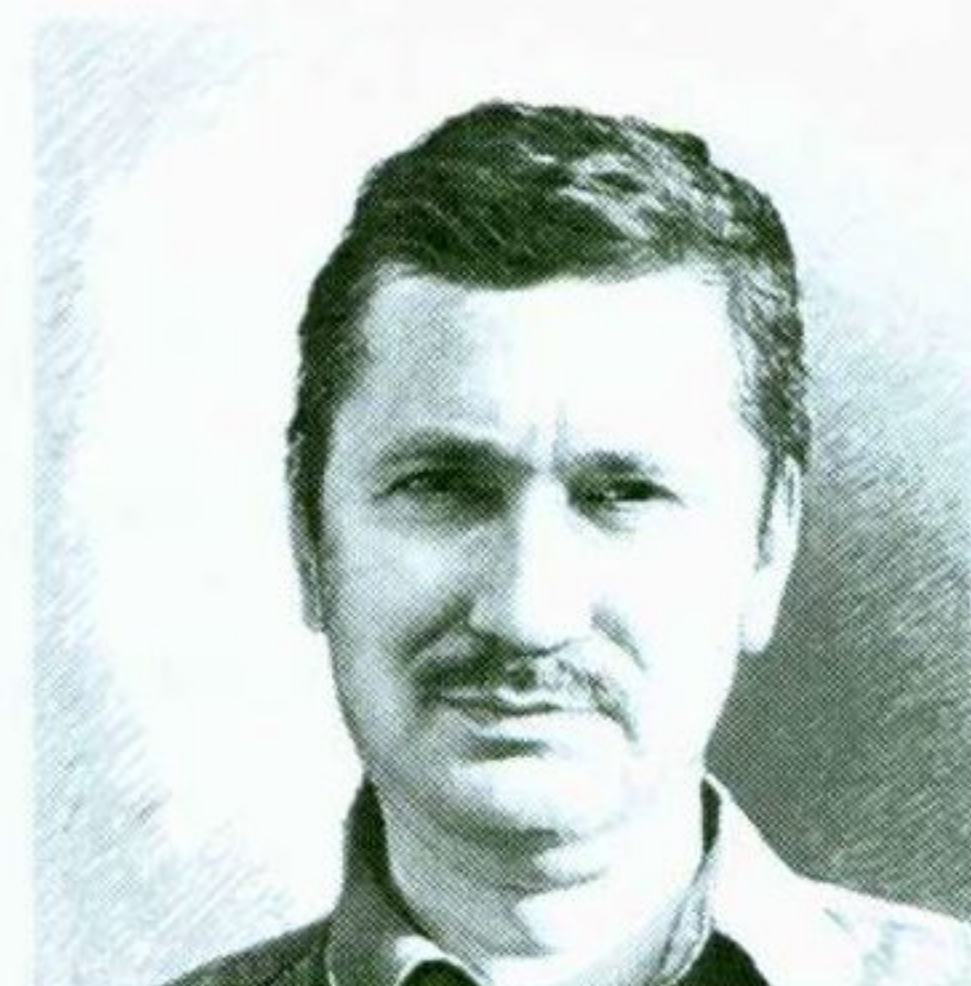
Bízunk benne, hogy ezt a kiadványt szívesen forgatják majd a Gemencre látogatók, és talán olyan olvasói is lesznek, akiket további kutatásokra ösztönöz a tartalom gazdagsága. Mindannyiunk számára kedvet teremthet ahhoz a különleges „olvasáshoz”, melyet Vörösmarty Mihály a következő, emlékezetes sorokkal ajánlott:

*„A természet örök könyvét forgatni ne szünjél,
Benne az istennek képe leírva vagyon.”*

Dr. Lakatos Andor
Kalocsa, 2020

BEVEZETŐ

Magyarország déli részén, a sárközi völgyben kanyarogva halad a Duna az országhatár felé. Partjai mentén – zöld szalagként – egy ártéri erdő fúzi össze az Alföldet a Dunántúllal. A Gemenci erdő a 19. század végén vált híressé, mint sokat ígérő vadászterület. Felfigyelve gazdag élővilágára, a 20. században védetté nyilvánították. Gyönyörködve a tájban, vélhetnénk, hogy a természet szeszélyéből született, de valójában nem csak a folyamnak köszönheti kincseit, hanem amit ma csodálunk és óvunk, az nagyrészt az ember műve.

Baján születtem, itt is élek, Gemenc és a „halászlé fővárosában”. A gyermekkorból családi kirándulások, vízparti bográcsolások emléke dereng elő – akkor láttam először vaddisznót, rókát –, talán innét a vonzalom az erdőhöz és lakóihoz. Azóta járom Gemenc sáros-poros útjait, és mivel a munka mellett a hobbi is hozzá köt, vállalkozni merek a bemutatására. A papírra vetettek előadások, visszaemlékezések, publikált kutatások, az irodalomjegyzékben felsorolt művek, valamint saját megfigyeléseim nyomán születtek, néhány rajzom, festményem és fotóm felhasználásával.

Egy erdész, Vancsura Laci vitt először szarvasbőgést hallgatni és csukázni Koppány-szigetre. Később ő lett a sógorom. Máskor egy fotó kedvéért anyjától elmaradó vadmalacot fogtunk, vagy párnapos vadkantetemből agyart szedtünk ki; ennek persze tetanusz lett a vége. 1988-ban én is az erdőgazdaságnál helyezkedtem el, természetvédelmi őr lettem. Szép helyeket, érdekes dolgokat láttam, és az élményeket másokkal is meg akartam osztani, elkezdtem hát fényképezni, rajzolni. Diáimnak jó hasznát vettem iskolai előadások alkalmával, ki-

adványok, térképek szerkesztésénél, és így csöppentem bele az ismeretterjesztés világába. Fővárosi tanulmányaim alatt néhány embernek megmutattam képeimet – következményként a Nimród és más kiadók könyvek, folyóiratok illusztrálására kértek fel.

2007 óta dolgozom a Gemenc Zrt. Ökoturisztikai központjában, Pörbölön, ahonnét indul az erdei vasút. Kiállításokat, tanösvényeket hozunk létre, turistáknak, felnőtt- és gyermekcsoportoknak mutatjuk be a Gemenci erdőt és a Sárközt. Vallom, hogy ez a páratlan vidék a hozzáértők további munkálkodására és védelmére szorul. Szerencsésnek tartom magam, hogy e feladatnak évtizedek óta részese vagyok, hogy madarászként, túravezetőként vagy kisvasutasként is járhatom árnyas nyiladékait, vízpartra vezető ösvényeit. Remélem, hogy e kiadvány segít jobban megismerni Gemencet, és kedvet csinál néhány kiránduláshoz.

Köszönetet mondok id. Babos Imrének, Békés Sándornak, Fodermayer Vilmosnak, Kántor Gábornak, dr. Keve Gábornak, Kothencz Kelemennek, Kovács Tamásnak, dr. Lakatos Andornak, Láng Istvának, Lex Orsolyának, Nyúl Bertalannak, Telkes Róbertnek, dr. Szóts Józsefnek, Rádi Józsefnek és Zilai Dorottyának, akik sokféle módon segítették e kiadvány létrejöttét.

Ismeretterjesztő szándékkal készült munkámat Szeghalmi Ambrus és Virágh József atyák emlékének ajánlom, akik ifjúkoromban a Tardosi erdészház és a Szarvaskői-bércek környékén ismertettek meg a természetjárás szépségével, ráirányítva figyelmemet a látóhatáron túli, a szemnek láthatatlan dolgok fűrkészésére.

Szarvas Pongrác

Baja, 2022

Erdei tisztáson bőgő gímika

AZ ÁRTÉRI TÁJ

A terület elnevezése, kialakulása

A Duna a 19. századig Baja, Kalocsa és Szekszárd városok határában egy nagy kiterjedésű, vizenyős területen haladva tartott délnek. E folyóvölgyet hajózható mellékágak, holtágak és kisebb vizek is átszelték. A középkori források a Vajast, a későbbiek a Sárvizet vagy a Lankóci-, a Keselyűsi- és a Kis-Dunát is említik. Például a Sárvizet egy Bakony alján eredő pataknak írták le, mely a Székesfehérvár környéki Sárrétre érve ingoványos partú, kanyargós folyóvá nőtt. Majd a Kapos és a Sió vizével elegyedve, a Szekszárdi-dombság peremén folyt Bátáig, ahol a Dunába torkollott. A nehezen járható és gyakran víz borította vidéket Sárköznek nevezték el őseink. Erről egy 1459-ben írt oklevél tanúskodik, de két települését – Faddot és Tolnát – egy jóval korábbi nyelvemlék, a Tihanyi Bencés Apátság alapítólevele már 1055-ben említi.

A Sárköznek a földrész egyik legnagyobb folyója a szülője, alakítója. A Duna őse a Keleti-Alpok patakjait összegyűjtve, 600 000 éve, a Pannon-tenger eltűnése után jelent meg a Kárpát-medencénél, a mai Pozsony környékén. A víz áttörve a hegyeken, a Szigetközben megszabadult a köves-kavicsos hordaléktól, és a Dráva-Száva menti mélyterület felé kanyarodott.

A földkéreg mozgásai miatt később a folyam a Kisalföldet elhagyva irányt váltott, és keletnek, a Budai-hegység felé folyt. A Visegrádi-szoroson átjutva kiért a síkságra, majd délkeletnek fordult. A Zagyva vizét befogadva egyesült a Kárpát-medence keleti vízrendszerével, és Szeged irányába haladt tovább. Meglassulva a víz az Alföldön lerakta a finom szemcséjű hordalékot. Az újabb, nagy földrengések hatására az alföldi tábla elvált a dunántúlitól, és széle Kalocsa környékén megsüllyedt. A Duna folyása ismét módosult, Visegrád után délnek fordulva elöntötte az új medencét. A megsüllyedt terület – a Sárköz